

An aerial photograph of a busy street in Brussels, Belgium. The street is filled with a large crowd of people, many of whom are walking or pushing strollers. There are several bicycles parked along the sidewalks. On the left, a grey building has a sign that reads "PHARMACIE APOTHEEK". On the right, a red brick building with white window frames is visible. In the background, the city skyline of Brussels is visible, including several tall buildings and a church with a spire. The sky is clear and blue.

ERFGOED BRUSSEL

December 2019 | Nr032

Dossier **DE STRAAT ANDERS BEKENEN**

Varia **ALEXIS DUMONT**
SAINT-VERHAEGEN

DOSSIER

DE KUNST VAN HET BESTRATEN

GEOLOGISCH
ERFGOED EN
NATIONAAL
VAKMANSCHAP

FRANCIS TOURNEUR

*PIERRES ET MARBRES DE WALLONIE ASBL,
DOCENT UNIVERSITÉ DE LIÈGE*

De geplaveide dreef in het Jubelpark, staalkaart van steensoorten en vakmanschap (A. de Ville de Goyet, 2019 © urban.brussels).

Kasseien worden vandaag niet vaak meer gekozen voor nieuwe bestratingen. Bovendien verdwijnen ze meer en meer uit het Brusselse straatbeeld. De kunst van het kasseileggen was vroeger een nationale trots. De kwaliteit van de Belgische kasseien en de kunde van onze stratenmakers werden over de hele wereld geroemd. Francis Tourneur haalt hier de redenen aan voor dit succes en beschrijft de technische en sociale aspecten van een traditie die diep geworteld is in de Belgische bodem.

Een van de dreven van het Jubelpark heeft een ongewone bodembedekking bestaande uit diverse steensoorten, samengevoegd in panelen die elk op een andere manier zijn geschikt.

De dreef ligt vlakbij de 'Doornikse toren', een realisatie van Hendrik Beyaert voor de nationale tentoonstelling van producten van de Belgische kunst en industrie die werd georganiseerd naar aanleiding van de vijftigste verjaardag van België in 1880. De toren was besteld door de Doornikse steengroeven en fungeerde als promotie voor de productie van deze steen. Deze eigenaardige dreef is dus waarschijnlijk aangelegd als een uitstalraam van het Belgisch vakmanschap op het gebied van bestrating en de rijkdom van materialen die onze ondergrond herbergt (afb. 1a tot 1f).



Afb. 1a, b, c, d, e, f

Details van de geplaveide dreef in het Jubelpark (foto van de auteur © PMW).

Afb. 1a Langwerpige kasseien van porfier, in lijn gelegd.

Afb. 1b Vierkante kasseien van porfier in lijnen met alternerende voegen.

Afb. 1c Mozaïekkasseien van porfier in waaiervorm gelegd.

Afb. 1d Vierkante kasseien in zandsteen van de Condroz in lijnen met alternerende voegen.

Afb. 1e Langwerpig gehouwen kasseien met blauwe glazuur, *Bluestone* genaamd, erg gegeerd vanwege hun hardheid, ook in het buitenland. De straten van de oude stad van Porto Rico, die Unesco-

werelderfgoed is, zijn ermee bedekt wat de stad de bijnaam heeft bezorgd van 'blauwe stad'.

Afb. 1f Rechts langwerpige kasseien in rood graniet uit Zweden, links langwerpige kasseien in zandsteen van de Condroz in lijn, gescheiden door op hun smalle kant gelegde bakstenen.

DIVERSITEIT AAN STRAATSTENEN

De ondergrond van België bevat een grote variëteit aan minerale rijkdommen, dankzij zijn vrij complexe geologische structuur, gedomineerd door sedimentaire rotsen¹. Deze steensoorten worden al eeuwenlang ontgonnen en de lange exploitatie-ervaring heeft geleid tot een gebruik dat perfect is aangepast aan de beoogde doeleinden, rekening houdend met de kwaliteiten en gebreken van elke steen. Wegbedekkingen staan bloot aan bijzonder hoge belastingen. Ze moeten bestand zijn tegen vorst in een klimaat dat met snelle afwisselingen van vorst en dooi deze materialen zwaar op de proef stelt. Dan is er ook nog de geschiktheid voor bewerking, wetende dat steenproducten bij ons zelden onbewerkt worden gebruikt – met uitzondering van natuurkeien, die uitsluitend worden gebruikt in streken dichtbij de waterlopen waar ze vandaan komen². Volgens de gelaagdheid van de sedimentaire rotsen en de aanwezige oriëntaties in het gesteente is het mogelijk straatstenen te produceren van diverse afmetingen en formaten, tegels en lineaire elementen zoals boordstenen, en stadsmeubilair, bijvoorbeeld paaltjes.

Er moet rekening worden gehouden met tal van technische criteria – weerstand tegen samendrukking, buiging en slijtage, poreusheid – om te voldoen aan soms tegenstrijdige eisen inzake comfort en veiligheid, plus natuurlijk de esthetische aspecten van texturen, structuren en kleuren van de rots. Het resultaat is een brede en gediversifieerde waaier van producten, met een sterk subregionaal gebruik zolang het moeilijke transport van deze zware materialen de verspreiding ervan afremde. De straatstenen, vermaard om hun kwaliteit en unieke karakter, zijn echter altijd gewaardeerde producten met hoge



Afb. 2

Kasseien in kwartsietzandsteen uit het Tertiair, met kenmerkende roodachtige glans, opnieuw gebruikt bij een recent heraangelegd wegdek, samen met hardstenen elementen. [Foto van de auteur © PMW]

toegevoegde waarde geweest, die gemakkelijker reisden, vooral langs waterwegen. Naarmate de trein en de vrachtwagen het vervoer over lange afstanden vergemakkelijkten, werd de sector van de bestratingsproducten geleidelijk gemondialiseerd, met alle voor- en nadelen. Deze evolutie ging soms ten koste van de traditionele kwaliteit waarvoor de 'Belgische stratenmakers' lange tijd over de hele wereld vermaard waren.

Het midden van België rust op een tertiair substraat³, meer bepaald uit het Eoceen – zoals duidelijk blijkt uit de etage die Bruxelliaan werd genoemd (vandaag Lutetiaan) en in de 19de eeuw beschreven werd door geologen in de omgeving van de hoofdstad. De zandkalksteen die in Brussel zelf of in de omgeving gedolven werd, ten dele in ondergrondse galerijen, is vrijwel ongeschikt voor gebruik als buitenvloer, net als de Gobertangestein nabij Geldenaken of de Balegemsteen in de streek van Aalst. Ook vroeger werd hij slechts sporadisch gebruikt en zocht men elders compactere materialen. Die

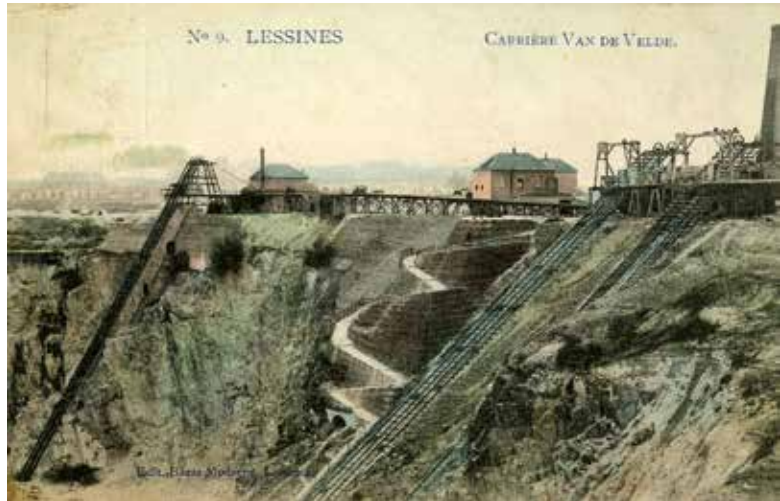
werden gevonden in andere niveaus van het Tertiair, die ouder zijn en onder meer worden aangetroffen in de streek van Binche (Bray) en Tienen. Het gaat hier om sterk kiezelhoudende zandsteen, bijna sedimentair kwartsiet, die afzettingen van allerlei grootte vormt te midden van zandlagen. Deze blokken, die sinds de oudheid ontgonnen worden, zijn van variabele compactheid. De hardste werden gereserveerd voor de vervaardiging van straatstenen. Die stenen zijn aanvankelijk licht van kleur maar krijgen in de open lucht snel een roodachtig patina dat zeer kenmerkend is, net als hun duidelijk afgeronde koppen, die oude steenwegen een vrijwel uniek uitzicht geven (afb. 2). De ontginning, die moeilijk te plannen was vanwege de afmetingen en kenmerken van deze in het zand verzonken blokken, werd bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog stopgezet.

In Brabant werden andere soorten kwartsiet ontgonnen, die duidelijk ouder zijn aangezien ze tot de primaire sokkel behoren. Deze steen-

groeven bevinden zich in Dongelberg en Opprebais. Dit gesteente, in gebroken wit, met een veel opvallender korrel dan tertiair kwartsiet, leende zich eerder moeilijk voor bewerking door zijn hardheid, waardoor het na de ontwikkeling van breekinstallaties in de 20ste eeuw vooral gebruikt werd als hard granulaat voor diverse toepassingen.

In talrijke streken treft men zandsteenachtige lagen aan van verschillende stratigrafische leeftijden, met kleuren en texturen die even gevarieerd zijn als hun mechanische eigenschappen. Tijdens de 19de eeuw waren er steengroeven die zich onderscheidden door hun grote productiecapaciteit en de uitzonderlijke hardheid van hun producten, waardoor die al snel de benaming 'harde zandsteen' kregen. Het gaat om lagen van het Famenniaan, de laatste etage van het zogenaamde Devoon, in de primaire sokkel van Wallonië. De ontginning ontwikkelde zich vooral in de valleien van de Bocq en de Burnot, alsook van de Ourthe, en in bijna heel de Condroz – vandaar de andere traditionele benaming 'zandsteen van de Condroz'. In de afzettingen die zich kenmerkten door talrijke banken, werden de grijzere lagen gekozen voor de fabricage van straatstenen. De aanwezigheid van geelachtige tinten wees dikwijls op een lagere hardheid en grotere poreusheid, wat deze gesteenten meer geschikt maakte als breukstenen voor metselwerk. Wegen die aangelegd zijn in harde zandsteen hebben bijgevolg zeer sobere grijsachtige tinten.

De ondergrond van België, hoewel in grote mate sedimentair, bevat ook enkele afzettingen van magmatische rotsgesteenten van diverse aard maar vaak ook van zeer kleine omvang, waardoor ze slechts weinig ontgonnen werden. Er zijn twee uitzonderingen van grotere formaties nabij Lessen en Quenast, waar rotsen



Afb. 3a

Lessen, *carrières Van de Velde*. Men ziet de infrastructuur om het grote hoogteverschil te overbruggen naar het diepe 'gat' van de steengroeve. Van links naar rechts: een 'descendeur', een zigzaggend pad voor de arbeiders en lange hellingen met rails, voorzien van stoommachines en hoge schoorstenen. [oude collecties © PMW]



Afb. 3b

Lessen, algemeen zicht van een steenkapperij. De strohutten dienden om de arbeiders te beschutten tegen regen en zon. De duizenden gehouwen kasseien, zorgvuldig gestapeld, werden langs een private spoorlijn vervoerd. [prentbrief Nels, oude collecties © PMW]

met porfiertextuur dagzomen, die nog steeds op grote schaal worden ontgonnen (afb. 3a, 3b, 3c). De hardheid van deze steen, die zich moeilijk laat bewerken, werd al vroeg erkend en gewaardeerd voor zijn uitzonderlijke slijtvastheid. De reputatie van deze steengroeven verspreidde zich eerst in Noord-Europa en nadien, in de 19de eeuw, wereldwijd, waardoor

ze omstreeks 1900 tot de grootste producenten van straatstenen in de wereld behoorden. Belgische straatstenen werden internationaal uitgevoerd. De straten van New York zijn een goed gekend voorbeeld in die mate dat de 'Belgian block' in de Verenigde Staten de soortnaam is geworden voor alle straatstenen, ongeacht hun herkomst (afb. 4).



Afb. 4
Belgische kasseien in New York. [© Marion Alecian]

Door de beperkte breedtes van deze afzettingen diende men steeds dieper te graven en daal- en stijgsystemen uit te vinden. Ook deze omvangrijke metalen infrastructures werden een Belgische specialiteit. Na de Tweede Wereldoorlog leidde de opmars van de auto tot de ontwikkeling van nieuwe soorten wegbedekking, meer bepaald bitumineuze verhardingen (asfalt), waardoor de vraag naar granulaten sterk toenam. De steengroeven schakelden steeds meer over op de productie van gebroken steen. De traditie van het kappen van straatstenen (afb. 5a, 5b) ging op die manier verloren, maar de straatstenen zelf zijn onverlijtbaar en worden vandaag zorgvuldig gerecupereerd om ze opnieuw te gebruiken, soms na verzaging.

Ondanks deze overvloed en diversiteit aan lokale bodemschatten, werden bij ons vanaf de 19de eeuw ook stenen ingevoerd. Via de

haven van Antwerpen arriveerden uit Scandinavië grote hoeveelheden straatstenen uit graniet en, in mindere mate, boordstenen met een laag profiel⁴. Meest typisch zijn de rode granietrotsen uit Zweden, waarvan het gebruik voor de bestrating van het Paleizenplein kort na 1900 voor een schandaal zorgde, gelet op de symboliek van de plek, vlak voor de gevel van het paleis, dat in Franse steen was opgetrokken. De tewerkstelling in de Waalse steengroeven, voor zowel zandsteen als porfier, kwam hier tegenover die van de Antwerpse dokwerkers te staan. Na meer dan een eeuw verloopt het jaarlijkse militaire defilé op de nationale feestdag nog altijd over deze rode straatstenen. Sporadisch treffen we in de straten van Brussel ook minder opvallende donkere straatstenen uit basalt aan, een andere magmatische rots die traditioneel in de Eifel wordt ontgonnen en mettertijd een

bijna zwart patina krijgt. De laatste jaren worden de straten overspoeld door stenen uit de hele wereld, die soms zelfs voor een geoloog moeilijk te identificeren zijn⁵.

GOED GEBRUIK VAN STENEN VOOR WEGBEDEKINGEN⁶

De bodembekleding in de stad, zowel van verkeerswegen als van pleinen en trottoirs, heeft de voorbije twee eeuwen geleid tot een overvloedige literatuur over alle mogelijke thema's: de aard van de materialen, de types producten en hun gebruikstoepassingen, hun instandhouding en onderhoud en zelfs de procedures van de openbare aanbestedingen. Het volstaat erop te wijzen dat een volledig hoofdstuk in de memoires van de beroemde baron Georges-Eugène Haussmann⁷ gewijd is aan de straten en de befaamde 'pavé de Paris' om



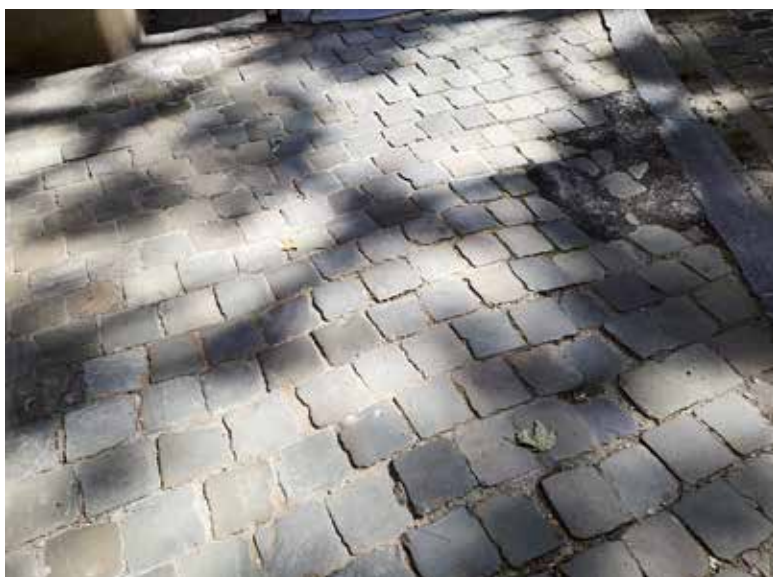
Afb. 5a

Steenkapper aan het werk in het atelier van een zandsteengroeve, voortzetting van een eeuwenoude ambachtelijke traditie. (C. Perin de Jaco © PMW)



Afb. 5b

Detail van het steenkappen, waarbij de breukstenen en kasseien ontdaan worden van hun scherpe randen en mooi recht gemaakt. (© PMW)



Afb. 6

Trottoir in de buurt van Brusselse kathedraal. De platte kasseien in zandsteen uit de Condroz met volledig vlakke bovenkant zijn in schuine lijnen gelegd ten opzichte van de hardstenen boordstenen, met alternerende voegen. Bemerkt de vervorming van het wegdek door de te sterke belasting. (Foto van de auteur © PMW)

te begrijpen hoe belangrijk deze problematiek altijd is geweest in de ogen van gemeentelijke overheden⁸.

We vinden bij Haussmann alle elementen van het debat tussen haast

onverzoenbare aandachtspunten: een bestrating kiezen die solide is maar niet te agressief voor de wielen van de wagens en de hoeven van de paarden, die uitglijden vermijdt door een zekere ruwheid maar ook

gebruikscomfort biedt voor iedereen, die het water (en de modder) goed afvoert maar zonder te veel stof te veroorzaken bij droog weer, enz. Ook geluidshinder was een van de bekommernissen en leidde tot het uittesten van verschillende types straatstenen in hout op de smalle kant, of een combinatie met stenen elementen, die robuuster en minder glad maar zeer lawaaierig waren, om nog te zwijgen van de reacties van hout op vochtigheid. Tegenover deze eerder traditionele bestratingen stonden alle zogezegd modernere procedés, gebaseerd op granulaten en bitumineuze verhardingen. De discussies van toen doen merkwaardig hedendaags aan, als we lezen over onmiddellijke en geïntegreerde kosten, onderhoud en levensduur, hergebruik en recyclage...

Haussmann en zijn tijdgenoten erkenden de superioriteit van het Belgische porfier op vlak van hardheid, met als nadeel een zekere gladheid voor paarden. Om dit probleem op te vangen werd porfier bij ons enkel gebruikt voor horizontale wegdekken. Bij de minste helling werd de voorkeur gegeven aan zandsteen omdat die scherpe ribben



Afb. 7

Zicht op de trottoirs met grote hardstenen tegels die kenmerkend zijn voor de Koningswijk. (A. de Ville de Goyet, 2019 © urban.brussels)



Afb. 8

De stratenmakers van Waterloo, aan het werk op een werf in Duitsland waar ze vanwege hun vakmanschap vaak werden gevraagd en sterk gewaardeerd. (© Musée de Waterloo)

heeft en een wat ruwer oppervlak⁹. Hetzelfde gold voor de trottoirs, waar al vroeg gekozen werd voor de 'platine', een vierkante straatsteen van beperkte dikte, die vaak op de punt werd gelegd (afb. 6). Voor de boordstenen werd hardsteen gebruikt, waarvan de variëteit 'petit granit' het meest verspreid was. Dit gesteente werd ook gebruikt voor de vervaardiging van tegels in diverse formaten en afwerkingen, van ruw gelaten oppervlak tot met de punthamer bewerkte tegels, meestal met een geciseleerde omtrek. Deze tegeltrottoirs waren voorbehouden voor eerder prestigieuze omgevingen, zoals de Koningswijk (afb. 7).

Het Belgische vakmanschap op het gebied van straatstenen werd in de 19de eeuw algemeen erkend. De dreef van het Jubelpark is er een mooi getuigenis van (zie afb. 1a tot 1f). Het beroep van stratenmaker, dat op sommige plaatsen bijzonder sterk ontwikkeld was¹⁰ (afb. 8), raakte in de verdrukking door de veranderende vervoerswijzen en de opkomst van andere types bestrating. Sinds het einde van de 20ste eeuw is er een zekere herleving van de belangstelling voor straatstenen. Dit gaat samen met de bewustwording van de erfgoedwaarde van bestratingen en, hieruit voortvloeiend, de wens om deze verwaarloosde technieken nieuw leven in te blazen¹¹.

Tot slot wijzen we erop dat het beroep van stratenmaker en de bijbehorende folklore als inspiratiebron hebben gediend voor grote kunstenaars, zoals Monet en Van Gogh, en talrijke satirici, en het onderwerp zijn geweest van liedjes en zelfs komische toneelstukken, zoals het blijspel van Mélesville en Vanderbuch, 'Les paveurs', opgevoerd in Parijs in 1840, waarin de hoofdrol vertolkt werd door een meester-stratenmaker met de goedgekozen naam Père Desgrès¹²!

Vertaald uit het Frans

NOTEN

1. Voor een globale presentatie, BOULVAIN, F. en TOURNEUR, F., *Pierres et marbres en Wallonie. Reconnaissance et genèse*, Académie royale de Belgique, Académie en poche, 69, Brussel, 2015 (met bibliografie).
2. TOURNEUR, F., 'Les matériaux à paver du sous-sol belge, leur extraction, leur diffusion et leur contribution aux aménagements urbains' in LORENZ, J., GÉLY, J.P. en BLARY, F. (red.), *Construire la ville. Histoire urbaine de la pierre à bâtir*, Parijs, colloquium C.T.H.S., 2014, pp. 105-109.
3. TOURNEUR, F., 'Le pavé belge, un patrimoine géologiquement polymorphe', in PAUTIER, I. (red.), *Pavés de Bruxelles*, Bruxelles, AAM / ARAU, 2015, pp. 122-213.
4. LABORDÈRE, J., 'Les pavés de granit de Scandinavie (Suède et Norvège)', in *Annales des Ponts et Chaussées, 1^{ère} partie, Mémoires et Documents*, 83^e jaar, IV, Parijs, 1913, pp. 18-72, beschrijft het belang van deze nijverheid en de ruime verspreiding van deze straatstenen in West-Europa.
5. De problematiek wordt in detail besproken door ELSSEN, J., DE CEUKELAIRE, M., DREESEN, R., DUSAR, M., GOEMAERE, É., TOLBOOM, H.J. en TOURNEUR, F., 'Keihard bedreigd erfgoed – de kassei: de geschiedenis van onze steden met de voeten getreden', in *Betekenisvol gebruik van natuursteen*, Proceedings van de 5de Vlaams-Nederlandse Natuursteendag, Brussel, Geological Survey of Belgium (Professional Paper 316), 2014, pp. 15-29.
6. Het onderwerp wordt uitvoerig uiteengezet door LORENZI, M., TOURNEUR, F., CANEI, S. en ROLAND, J.P., 'Pierres naturelles wallonnes et aménagements des espaces publics à valeur patrimoniale', in *Bulletin de la Commission royale des Monuments, Sites et Fouilles*, 25, Luik, 2014, pp. 99-142.
7. In de kritische uitgave geredigeerd door CHOAY, F., Baron HAUSSMANN, *Mémoires*, Parijs, Seuil, 2000, pp. 872-894.
8. Een van de interessantste voorbeelden in België is het boek van de Gentse schepen DE PAUW, N., *Principes administratifs et applications en matière de travaux publics*, Gent, 1849, dat gemakkelijk online te consulteren is.
9. Sommige gemeenten waren gespecialiseerd in straatstenen voor trottoirs en paardenstallen,

onder meer het dorp Mévergnies nabij Ath, waarvan de stenen een kenmerkende beige kleur hadden.

10. Waterloo en omgeving waren een vruchtbaar gebied voor dit beroep, zoals blijkt uit de nog voortlevende tradities (broederschap en andere manifestaties). De oorsprong hiervan valt te zoeken in de bouw van steenwegen op het einde van de 17de eeuw, VAN BELLE, J.L., 'La pierre à paver et son exploitation au XVIII^e siècle', in TOURNEUR, F. (red.), *La pierre et la rue*, Namen, Région Wallonne, 1998, pp. 16-21). Deze gilde, waar een grote solidariteit heerste, heeft een belangrijke rol gespeeld in de ontwikkeling van de vakbonden (bv. Alphonse Allard), net als de beroepen van steenhouwer en marmerbewerker (o.a. Louis Bertrand).
11. Getuige hiervan de recente publicatie door het Opzoekingscentrum voor de Wegenbouw van een *Code de bonne pratique pour le pavage en pierre naturelle* (2018), *de la conception jusqu'à l'entretien, en passant par l'exécution*, 2018.
12. Vader Vandezandsteen.

THE ART OF LAYING COBBLESTONES Geological heritage and national know-how

Today, cobblestones are disappearing from the streets of Brussels. However, this material, which at first sight seems modest and of no great significance, has a special place in the history of Belgium. Indeed, the craft of paving with cobblestones was once a source of national pride. From the second half of the 19th century on, the quality of the cobblestones and the know-how of cobblestone pavers in Belgium was universally recognized. Materials and workers alike were exported abroad. This contribution recalls the reasons for this success and evokes the key aspects of a technical and social venture deeply rooted in the Belgian soil.

COLOFON

REDACTIECOMITÉ

Stéphane Demeter, Paula Dumont,
Murielle Leseqque, Griet Meyfroots,
Valérie Orban, Cecilia Paredes,
Brigitte Vander Bruggen

EINDREDACTIE NEDERLANDS

Paula Dumont

EINDREDACTIE FRANS

Stéphane Demeter

REDACTIESECRETARIAAT

Stéphane Demeter

COÖRDINATIE DOSSIER

Cecilia Paredes en Christophe Loir (ULB)

COÖRDINATIE ICONOGRAFIE

Cecilia Paredes

AUTEURS/ REDACTIONELE

MEDEWERKING

Marion Alecian, Aurélie Autenne,
Céline Chéron, Paula Cordeiro,
Françoise Cordier Marie Demanet,
Quentin Demeure, Thibaut Jossart,
Harry Lelièvre Isabelle Leroy, Murielle
Leseqque, Christophe Loir, Griet
Meyfroots, Marc Meganck, Sylvianne
Modrie, Muriel Muret, Cecilia Paredes,
Thomas Schlessler, Christian Spapens,
Francis Tourneur, Tom Verhofstadt.

NALEZING

Koenraad Raeymaekers, Wim Kenis,
Coralie Smets, Tom Verhofstadt en de
leden van het redactiecomité

VERTALING

Gitracom, Hilde Pauwels, Erik Tack,
Ubiquus Belgium NV/SA

VORMGEVING

Polygraph'

ONTWERPER VAN DE MAQUETTE

The Crew communication nv

DRUK

Graphius Brussels

VERSPREIDING EN

ABONNEMENTENBEHEER

Cindy De Brandt,
Brigitte Vander Bruggen
bpeb@urban.brussels

BEDANKINGEN

Martin van Berkel, Frédéric Hoebeeck,
Frank Scheelings, Thomas Schlessler,
het team van het Documentatiecentrum
urban.brussels

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Bety Waknine, directeur-generaal,
urban.brussels (Gewestelijke
Overheidsdienst Brussel
Stedenbouw en Erfgoed)
Kunstberg 10-13, Brussel

De artikelen zijn gepubliceerd
onder de verantwoordelijkheid
van de auteurs. Alle rechten voor
het reproduceren, vertalen of
herwerken zijn voorbehouden.

CONTACT

Urban.brussels
Kunstberg 10-13, 1000 Brussel
www.erfgoed.brussels
bpeb@urban.brussels

HERKOMST VAN DE FOTO'S

Mochten er ondanks onze inspanningen
om alle reproductierechten te
betalen toch nog gerechtigden zijn
die niet gecontacteerd werden, dan
worden zij verzocht zich kenbaar
te maken bij Urban.brussels

LIJST MET AFKORTINGEN

AOE - Archief Onroerend
Erfgoed
ARAU - Atelier de Recherches
et d'Action Urbaines
CIDEP Centre d'information, de
documentation et d'étude du patrimoine
ERU asbl Centre d'Études et de
Recherches Urbanistiques
F.R.S. - FNRS - Fonds de la
recherche Scientifique
KBR Koninklijke Bibliotheek
- Bibliothèque royale
KIK-IRPA - Koninklijk Instituut voor
het Kunstpatrimonium / Institut
royal du Patrimoine artistique
MSB - Museum van de Stad Brussel
PMW asbl - Pierres et
Marbres de Wallonie
RTC - Royal Trust Collection
SAB - Stadsarchief Brussel

ISSN

2034-5771

WETTELIJK DEPOT

D/2019/6860/019

Cette revue paraît également
en Français sous le titre
Bruxelles Patrimoines.

ERFGOED BRUSSEL REEDS VERSCHENEN

001 - November 2011
Terug naar school

002 - Juni 2012
De Hallepoort

003-004 - September 2012
De kunst van het bouwen

005 - December 2012
Hôtel Dewez

Extra nummer 2013
Het erfgoed schrijft onze geschiedenis

006-007 - September 2013
Brussel, m'as-tu vu ?

008 - November 2013
Industriële architectuur

009 - December 2013
Parken en tuinen

010 - April 2014
Jean-Baptiste Dewin

011-012 - September 2014
Geschiedenis en herinnering

013 - December 2014
Cultusgebouwen

014 - April 2015
Zoniënwoud

015-016 - September 2015
Ateliers, fabrieken en kantoren

017 - December 2015
Stadsarcheologie

018 - April 2016
De Gemeentehuizen

019-020 - September 2016
Stijlen gerecycleerd

021 - December 2016
Victor Besme

022 - April 2017
Art nouveau

023-024 - September 2017
Natuur in de stad

025 - December 2017
Conservatie op de steigers

026-027 - April 2018
Kunstenaarsateliers

028 - September 2018
Het Erfgoed, dat zijn wij!

Extra nummer - 2018
De restauratie van
een uitzonderlijk decor

029 - December 2018
Historische Interieurs

030 - April 2019
Beton

031 - September 2019
Een plaats voor kunst

urban.brussels zet resoluut in op de kennismaatschappij en wil met zijn publiek een moment van introspectie en expertise delen over de stedelijke thema's van vandaag. De pagina's van *Erfgoed Brussel* bieden het stedelijk erfgoed in al zijn diversiteit een forum voor open en pluralistische reflectie. *De straat anders bekeken* is de gelegenheid om de coherentie van de opdrachten van urban.brussels over het fundamentele stedelijke object dat de straat is te bevragen en de geïntegreerde aanpak van zijn acties in het Brusselse landschap duidelijk zichtbaar te maken.

Bety Waknine,
Directeur-generaal



U



15 €



ISBN 978-2-87584-184-1